

Yayın Geliş Tarihi: 04.04.2025

Yayına Kabul Tarihi: 06.07.2025

Online Yayın Tarihi: 15.09.2025

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1670160>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 27, Sayı: 3, Yıl: 2025, Sayfa: 1370-1391

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

İHVÂN-I SAFÂ RİSALELERİNDE RÜYANIN MAHİYETİ VE FONKSİYONU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Nusret TAŞ*

Öz¹

Bu çalışmanın konusu, X. yüzyılda kaleme alınan İhvân-ı Safâ Risaleleri'nde ele alınan rüya kavramının mahiyeti ve fonksiyonudur. Çalışmanın amacı, ilk dönem Müslüman filozoflar arasında yer alan İhvân'ın rüya kavramının mahiyeti ve fonksiyonu ile bu kavramın nefis kavramıyla ilişkisi hakkındaki görüşlerini değerlendirmektir. Çalışmamızın temel kaynağı İhvân-ı Safâ Risaleleri'dir. Çalışmamızda nitel araştırma metodu uygulanmıştır. Risalelerin Arapça asılları ve Türkçe çevirileri dikkatle incelenmiş, konuyla ilgili görüşler tespit edilerek uygun başlıklar altında tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen verilere göre İhvân, rüyaları, insanî (nâtika) nefsin bir fonksiyonu olarak değerlendirmektedir. Onların düşüncesine göre rüya, bedensel uyku esnasında nefsin bâtinî kuvveleri olan tefekkür ve tasavvur kuvveleri vasıtasıyla gerçekleşen bir olgudur. Rüyaların bir kısmı bedensel mizaçların veya günlük meşgalelerin tezahürleridir. Bir kısmı, meleklerin ilhamı veya şeytanların vesveseleridir. Bir kısmı ilahi uyarı veya müjdelere, bir kısmı ise vahyin ulaşım yollarıdır. İhvân, rüyaların hakikat olduğuna dair aklî ve naklî birtakım kanıtlara başvurmakta, rüyaların hakikatini inkâr edenleri ağır bir şekilde eleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, İhvân-ı Safâ, Uyku, Rüya, Nefs.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 7. Sürüm):

Taş, N. (2025). İhvân-ı Safâ Risalelerinde rüyanın mahiyeti ve fonksiyonu üzerine bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, (3), 1370-1391.

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, ORCID: [0000-0002-4108-7697](https://orcid.org/0000-0002-4108-7697), nusrettas@ardahan.edu.tr

¹Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

AN EVALUATION OF THE NATURE AND FUNCTION OF DREAMS IN THE TREATISES OF THE IKHWÂN AL-SAFÂ

Abstract

The subject of this study is the nature and function of the concept of dream discussed in the Treatises of the Ikhwân al-Safâ written in the 10th century. The aim of the study is to evaluate the views of the Ikhwân, who were among the early Muslim philosophers, on the nature and function of the concept of dream and the relationship of this concept with the concept of the soul. The main source of our study is the Treatises of the Ikhwân al-Safâ. The qualitative research method was applied in our study. The Arabic originals and Turkish translations of the treatises were carefully examined, the opinions on the subject were determined and classified and evaluated under appropriate headings. According to the data obtained as a result of the study, the Ikhwân evaluates dreams as a function of the human (natika) soul. According to their idea, dreaming is a phenomenon that occurs during physical sleep through the powers of contemplation and imagination, which are the inner powers of the soul. Some of the dreams are manifestations of physical temperaments or daily activities. Some of them are the inspiration of angels or the whisperings of devils. Some of them are divine warnings or glad tidings, and some of them are the means of reaching revelation. The Ikhwân resort to some rational and traditional evidence for the reality of dreams, and they severely criticize those who deny the reality of dreams.

Keywords: *Philosophy of Religion, Ikhwân al-Safâ, Sleep; Dream, Soul.*

GİRİŞ

Arapça “görme” anlamındaki “rü’yet” kelimesinden türetilen rüya kavramı, uyku esnasında zihinde oluşan görüntüler anlamında kullanılır. İslam kültüründe tanrısal ilhama dayalı rüyalar “rü’yâ-yı sâdika” veya “rü’yâ-yı hasene”, “rü’yâ-yı sâliha”; şeytanî nitelikli rüyalar ise “hülm” olarak adlandırılır. Genel olarak Müslüman düşünürler, rüyaları, düşünen (nâtıkâ) nefsin bir işlevi olarak tanımlamışlardır. Konuyla ilgili yapılan araştırma verilerine göre rüyalar, insanın fizyolojik ihtiyaçları arasında yer almaktadır (Çelebi, 2008). Eski Mısır, Sümer, Babil, Asur ve Yunan toplumlarında rüya yorumlama işi, kâhin ve büyücülerin en önemli görevleri arasında yer almıştır (Aydın, 2017; Çakmak, 2005; Çelebi, 2008; Çığ, 1966; Günce, 2003). Rivayetlere göre Eski Mısır’da rüya ve tabirleri işiyle ilgilenen Serapis adında bir tanrı varmış. Asur Kralı Asurbanipal’ın (MÖ 669-626) kütüphanesinde rüya tabirlerine dair taş basması eserler bulunmuştur. Yine Hindistan’da MÖ 1500-100 yılları arasında yazılan Vedalar’da kayıtlı rüya listeleri yer almaktadır. Eski Yunanlılarda uyku anında ruhun bedenden ayrılarak tanrılarla görüştüğüne inanılırdı (Çelebi, 2008). Konuyla ilgili ilk bilimsel eser olarak kabul edilen Eski Yunan düşünürlerinden Aristoteles’in “Rüyalar Üzerine” adlı eseri (bk. Osmanoglu, 2017) ve Efesli Artedemidoros’un (Artîmidur) Arapçaya “Kitâbü’r-Rü’yâ” adıyla tercüme edilen eseri günümüze ulaşmış durumdadır (Çelebi, 2008).

İslam öncesi Türk kültüründe de rüyalara büyük önem verilmiş, yöneticiler çoğu zaman rüyaların tabirlerine göre hareket etmişlerdir (bk. Ögel, 1993).

Tevrat, İncil ve Kur'ân'da rüya ve tabirlerinden bahsedilmektedir. Nitekim çok sayıda Yahudi, Hristiyan ve Müslüman rüya tabircilerinin varlığı bilinmektedir (Çelebi, 2008). Örneğin Kur'ân'da Hz. Yusuf'un rüyasından (Yûsuf 12/4-5) ve kendisine verilen rüya tabirleri ilmi vasıtasıyla yorumladığı rüyalarından (Yûsuf 12/6, 21, 36-37, 41-49, 100) detaylı olarak bahsedilmektedir. Hz. Yusuf gibi Hz. İbrahim ve Hz. Yakub'un da rüyalarını tabir ettirip onlarla amel ettikleri beyan edilmektedir (Yûsuf 12/4-5; es-Sâffât 37/100-113). Benzeri şekilde Hz. Muhammed'e rüyasında düşman sayısının az gösterildiği (el-Enfâl 8/43), Hudeybiye Sözleşmesi öncesinde gördüğü rüyanın birebir gerçekleştiği (el-Fetih 48/27) belirtilmektedir. Hadis rivayetlerinde sadık rüyalar, vahyin iniş yollarından biri olarak belirtilmektedir. Yine vahiy sürecinin tamamlandığı, buna karşılık rüyalar yoluyla müjdeli haberler (mübeşşirât) alma sürecinin devam ettiği belirtilmektedir. Hz. Muhammed'in bazen kendi rüyalarını bazen de sahabelerin rüyalarını tabir ettiği, ancak kötü rüyaların tabir edilmesini istemediği nakledilmektedir. Ezan lafızlarının da ashâbdan birinin gördüğü rüya ve onun Hz. Muhammed tarafından onaylanmış hali olduğu nakledilmektedir (Çelebi, 2008).

Zümer Suresi 42. ayette uyku olgusu, ruhun geçici olarak bedenden ayrılması olarak tasvir edilmekte ve ölüme benzetilmektedir (ez-Zümer 39/42). Mutezile alimleri, uyku anında idrak kuvvesinin aktif olmadığını, rüyaların da hayalden ibaret olduğunu savunmuşlardır. Buna karşılık alimlerin çoğu, rüyaları, ruh ile görülen ve akıl ile idrak edilen olaylar olarak tanımlamışlardır (Çelebi, 2008). Rüyaları ilham olarak değerlendiren sûfiler, ruhun rüya yoluyla misal alemini seyrettiğini iddia etmektedirler. Örneğin Gazzâlî, rüya olgusunu, uyku anında ruhun Levh-i Mahfûz'da (bk. Yavuz, 2003) yazılı olan bazı şeyleri görmesi olarak tabir etmektedir (Gazzâlî, 2002). İbn Haldun da rüyaların nefsin mana alanında anlık olarak gördüğü şeylere dair görüntüler olduğunu, ancak net olmayanların tabire muhtaç olduklarını ifade eder (İbn Haldun, 2007). İbn Haldun, İhvân-ı Safâ gibi rüya tabirlerini bir ilim dalı olarak değerlendirmektedir (İbn Haldun, 2009).

İslam kültüründe genel olarak Rahmânî rüyalar, iyi; şeytânî rüyalar kötü; nefsânî rüyalar ise kişinin günlük meşguliyetlerinin yansıması olan hayal ve kuruntular olarak değerlendirilmektedir. Kelamcılarının geneli, tüm rüyaları kesin bilgi kaynağı olarak görmemiş, ancak sûfilerin geneli, rüyaları önemli bir bilgi kaynağı olarak değerlendirmişlerdir (Çelebi, 2008). Müslüman filozoflar ise rüyaları nefsin bir işlevi olarak ele almışlardır. Örneğin ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî, kaleme aldığı "*fi Mahiyeti'n-Nevm ve'r-Rü'yâ*" adlı kısa risalesinde uykuyu, nefsin duyu organlarını kullanmama hali; rüyaları ise nefsin duyu organları yerine tefekkür kuvvesini kullanma durumu olarak değerlendirmektedir. Ona göre uyku ve rüya tabirleri, tabiat ilimleri içinde yer alan

ve oldukça dikkat gerektiren bir ilimdir (el-Kindî, 2015). Duyulardan gelen verileri, soyut olarak tasavvur eden el-musavvire kuvvesi hem uyanırken hem de uykuda rüya yoluyla çalışır. Ancak sükûnet hali olduğu için uyku/rüya halinde daha sağlıklı çalışır ve tasavvurları daha isabetli olur. Ayrıca duyulardan aldığı verileri birleştirmesi ve bunun için maddeye ihtiyaç duymaması nedeniyle onun verileri duyusal verilerden daha sağlıklı ve daha net olur. Dolayısıyla rüya, nefsin duyusal verileri kullanmadan tefekkür kuvvesi vasıtasıyla tasavvur kuvvesini kullanması neticesinde edindiği izlenimlerdir (el-Kindî, 2015).

Kindî, rüyaları şu şekilde tasnif etmektedir: *Gelecekte gerçekleşecek olan şeyleri yansıtan rüyalar. Ziddi ile gerçekleşecek şeyleri yansıtan rüyalar. Gerçeği yansıtmayan, yorumu yapılamayan şeyleri yansıtan rüyalar.* Kindî, Platon'un rüyalarındaki bu çeşitliliği, nefsin hem duyular yoluyla tek tek ve değişken olan duyusal verilere hem de akıl yoluyla bütün ve değişmez olan kavramlara sahip olmasına bağladığını belirtmektedir (el-Kindî, 2015). Kindî'nin Platon'a atfettiği bu bakış açısına göre doğru/sadık olan rüyalar, nefsin akıl yoluyla elde ettiği kavramsal nitelikli rüyalar. Zıt anlamda yorumlanabilecek veya karmaşık olduğu için yorumlanamayacak olan rüyalar ise duyusal verilerin tasavvuruna dayanan rüyalar. Zira tasavvur kuvvesi, bazen duyulardan sağlam veriler alamamakta, bu nedenle de sağlıklı tasavvurlar gerçekleştirememektedir (el-Kindî, 2015).

Fârâbî de rüyaları, nefsin bir kuvvesi olan muhayyile kuvvesi ile ilişkilendirmektedir. Onun tabirine göre uyku esnasında duyuların devreden çıkmasıyla birlikte nefsin muhayyile kuvvesi, önceden tek tek duyulardan aldığı verileri bir araya getirip bir bütün olarak tasavvur etmeye başlar (Fârâbî, 1995). Diğer yandan Faal Akıl'dan muhayyile kuvvesine taşan tikellere (cüz'ıyyât) dair veriler yoluyla da sadık rüyalar gerçekleşir. Ancak bu taşma işi sadece rüyalarda değil uyanırken de gerçekleşebilir (Fârâbî, 1995). Anlaşıldığına göre Fârâbî, karışık rüyaları nefsin muhayyile kuvvesinin, uyanırken tek tek duyulardan aldığı verileri uyku esnasında bir araya getirip tasavvur etme eylemi olarak görmektedir. Duyulardan alınan verilerdeki eksiklikler, bu tür rüyaların karışık olmasına neden olmaktadır. Sadık rüyalar ise muhayyile kuvvesinin doğrudan Faal Akıl'dan aldığı feyzin ürünü oldukları için bunlarda herhangi bir karışıklık söz konusu olmamaktadır.

Fârâbî gibi İbn Sînâ da rüyaları nefsin muhayyile kuvvesiyle irtibatlı olarak ele almaktadır. Ona göre bazı rüyalar, metafizik alemde nefse aksedilen şeyler, bazıları ise bedensel mizaçla bağlantılı muhayyile kuvvesinin tasavvurlarıdır (bk. Yakar, 2021). Dolayısıyla metafizik alemdeki şeylerin yansımaya dayanan rüyalar, duyusal verilere dayalı rüyalarından daha gerçekçi bir nitelik arz etmektedir.

H. Aydın'ın deyimiyle Yeni Platoncu felsefe geleneğinden beslenen İslam filozofları, bu akımın mistik yaklaşımını yansıtan rüya anlayışını, peygamber ve seçkin kabul ettikleri filozoflar ile velilerin ayrıcalıklı bilgi elde etme imkânı olarak değerlendirmişlerdir. Böylece rüyaların mahiyeti konusunda da felsefi yaklaşım ile dinî yaklaşımı uzlaştırma yolunu bulmuşlardır. Kindî'nin "*fî Mahiyeti'n-Nevm*

ve'r-Rü'yâ" adlı risalesinde ortaya koyduğu kuram, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Haldun gibi Müslüman düşünürler tarafından da takip edilmiştir (Aydın, 2017).

Çalışma konumuz, ilk dönem İslam filozofları arasında yer alan ve bir grup düşünürün ortak çabasıyla kaleme alınan İhvân-ı Safâ Risaleleri'nde rüya kavramı ve mahiyetine dair değerlendirmelerdir. Risale yazarları, 964-967 yıllarında kaleme aldıkları ansiklopedik nitelikteki elli iki risalede (detaylı bilgi için bk. Taş & Dölek, 2017) rüya konusuna da geniş bir yer ayırmışlardır. Yazarlar, kendilerinden önce yaşayan Müslüman filozof Kindî gibi rüya konusuyla ilgili bağımsız bir risale yazmamış, ancak farklı risalelerinde değişik bağlamlarda bu konuyu ele almış ve detaylı olarak değerlendirmişlerdir. İhvân, din ile felsefeyi, diğer bir ifadeyle akıl ile vahyi uzlaştırma çabasıdır. İhvân, vahyin iniş yollarından biri, hatta en önemlisi olarak sadık rüyaları kabul ettiği için rüyalara özel ilgi duymaktadır. Bu nedenle risalelerinde farklı bağlamlarda sık sık rüyaları gündeme getirmekte, onların mahiyetine değinmekte, özellikle "sadık rüya" olarak değerlendirdiği rüyaların hakikatini kanıtlama adına oldukça detaylı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışmamızın amacı, onların İslami ilimlerin teşekkül döneminde akli ve nakli kanıtlar eşliğinde detaylı olarak ele aldığı rüyaların mahiyetine dair görüşlerini akademik bir bakış açısıyla değerlendirmektir.

Çalışmamızın temel kaynağı, İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Arapça nüshaları ve Türkçe tercümeleleridir. Bununla birlikte söz konusu risaleler üzerine yapılan farklı akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, dikkat çeken ve konuya katkı sunabileceği düşünülen çalışmalardan da yararlanılmıştır. Örneğin Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden, ayrıca konuyla ilgili bazı tez, kitap ve makalelerden yararlanılmıştır. Özellikle risalelerin yazarlarından önce yaşayan ilk İslam filozofu Kindî'nin "*fi Mahiyeti'n-Nevm ve'r-Rü'yâ*" adlı eseri ve onlarla aynı dönemde yaşayan ilk sistematik İslam filozofu olarak kabul edilen Fârâbî'nin "*Ârâu Ehli'l-Medîne*" adlı eserinin ilgili bölümü dikkatle incelenmiş, onların konuyla ilgili bakış açılarıyla İhvân'ın bakış açısını etkileyip etkilemedikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu iki eserin tetkiki neticesinde Kindî ve Fârâbî'nin konuyla ilgili doğrudan İhvân'ın görüşlerini etkileme durumları olmadığı tespit edilmiştir. Her iki düşünürün kendilerinden önceki filozoflara dayalı olarak yaptıkları nefis, uyku ve rüya tanımları ile İhvân'ın tanımları arasında paralellikler mevcuttur. Ancak tanımlar dışında doğrudan bir benzerlikten bahsedilemez. Kendilerinden önceki felsefi mirası sahiplenmesi nedeniyle İhvân'ın söz konusu kavramları Kindî ve Fârâbî'ye paralel şekilde tanımlamalarını doğal karşılamak gerekmektedir. Konumuzla dolaylı olarak ilişkili olan diğer bir çalışma, H. Aydın'ın "*İslam Felsefesinde Rüya Kuramı...*" (bk. Aydın, 2017) adlı çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada daha çok eleştirel bir yaklaşım sergilenmiştir. Ancak rüya konusu, genel olarak Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Haldun bağlamında ele alınmış, İlk İslam filozofları arasında yer alan İhvân-ı Safâ'nın görüşleri hiç hesaba katılmamıştır. Aynı şekilde H. B. Güneş'in bir bölümünde İslam düşünürlerinin

rüya anlayışlarını ele aldığı yüksek lisans tezinde de sadece yukarıda isimleri geçen düşünürlerin rüya anlayışları hesaba katılmış, İhvân-ı Safâ göz ardı edilmiştir (bk. Güney, 2019). Oysa İslam felsefesinde rüya konusunu ele alan genel kapsamlı bir çalışmanın doğal olarak İhvân-ı Safâ'nın konuyla ilgili görüşlerini de kapsamı beklenmektedir. Zira İhvân, ilk İslam filozofları arasında yer almakla birlikte hem konuyu çok detaylı olarak ele almış hem de diğer İslam düşünürlerinden farklı olarak konuyla ilgili kendine has birtakım görüş ve yorumlar ortaya koymuştur. Bu anlamda çalışmamızın alandaki önemli bir boşluğu doldurma gibi bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmada nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Bütün risaleler dikkatle taranmış, konuyla ilgili görüşler not edilmiş, ardından söz konusu notlar analiz edilerek uygun başlıklar altında tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir. Yapılan alan taramasında İhvân-ı Safâ'nın konuyla ilgili görüşlerini ele alan bağımsız bir akademik çalışmaya denk gelinmemiştir. Dolayısıyla çalışmamızın, alanında ilk olması ve alana katkı sunma potansiyelini taşıması nedeniyle önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Konuya, İhvân-ı Safâ'nın uyku ve rüyanın mahiyetiyle ilgili görüşleriyle başlayacağız.

UYKU VE RÜYA KAVRAMLARININ MAHİYETİ VE BUNLARIN NEFS KAVRAMIYLA İLİŞKİSİ

İhvân, kendilerinden önce yaşayan Kindî ve kendileriyle aynı dönemde yaşayan Fârâbî gibi uyku ve rüya fiillerini nefis ile bağlantılı olarak ele almaktadır. İhvân'a göre nefsin yardımcıları olan duyuların bir kısmı zahirî/görünür, bir kısmı ise bâtinî/görünmezdir. Örneğin beş duyumuz, nefsin zahirî/görünür yardımcılarıdır. Beynin ön kısmında yer alan muhayyile, beynin orta kısmında yer alan müfekkire ve beynin arka kısmında yer alan hafıza kuvveleri de nefsin bâtinî/görünmez yardımcılarıdır (İhvânü's-Şafâ, 1992i). Uyku, nefsin zahirî duyuları kullanmayı terk etmesidir. Rüya ise zahirî duyuların durgunlaştığı uyku anında nefsin düşünme kuvvesi sayesinde duyusal şeylerin imajlarını kendi zatında tasavvur etmesi ve olacak şeyleri gerçekleşmeden önce tahayyül etmesidir (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân'ın tanımlarından anlaşıldığına göre uyanıkken olduğu gibi uykuda da bedensel faaliyetleri yöneten nefistir. Nefis, beden uyanık haldeyken hem zahirî/görünür hem de bâtinî/görünmez duyuları kullanır. Beden uykudayken sadece bâtinî/görünmez duyuları kullanır. Bu anlamda İhvân'ın nefis tanımı, nefsin zahirî ve bâtinî kuvveleriyle uyanıklık veya uyku halinde bedeni yönetme fonksiyonu konularındaki görüşleri, Kindî ve Fârâbî'nin görüşleriyle benzerlik arz etmektedir.

İhvân, rüyaların nefsin bir fonksiyonu olduğunu kanıtlamak için öncelikle nefsin varlığını ve bedenden ayrı bir varlık olduğunu kanıtlamaya çalışır. İhvân'a göre nefis; ruhanî, diri, bilen ve sürekli etkin olan bir cevherdir (İhvânü's-Şafâ,

1992g, s. 84; ayrıca bk. Taş & Dölek, 2023, ss. 417-421). Nefis, bazı fiillerini görünür vasıtalarla/organlarla, bazılarını ise görünmeyen vasıtalarla gerçekleştirmektedir. Örneğin insanların uykuda gördüğü rüyalarındaki ilginç durumlar, nefsin görünmeyen vasıtalarla gerçekleştirdiği işlevleri arasında yer almaktadır (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân, nefsin bedenden ayrı bir varlık olduğuna dair görüşlerini kanıtlamak için rüyalarda görülen ilginç durumları kapsayan bazı hikâyeler anlatmaktadır. Örneğin paylaştıkları bir hikâyeye göre uyanık haldeyken yaşlı, hasta ve yoksulluk gibi çok ciddi sorunlarla karşılaşan, dolayısıyla dertli, kederli ve mutsuz olan bir kişi, bu haldeyken uykuya dalar ve gördüğü rüya vasıtasıyla kendisini genç, sağlıklı, zengin ve cennet misali bir ortamda görür. Dolayısıyla kendini sevinçli, mutlu ve huzurlu bir halde müşahede eder. Ancak uyandığında gördüklerinin rüya olduğunu anlayınca eski mutsuz haline geri döner. İhvân, rüyalar yoluyla yaşanan bu tür hallerin, bedenden bağımsız bir varlık olan nefsin varlığına kesin kanıt olduğunu iddia eder (İhvânü's-Şafâ, 1992g). İhvân'ın düşüncesine göre rüya esnasında kişi, kendisini uyanık haldeki bedensel durumun zıddı bir durumda görebilir. Örneğin bu hikâyede tasvir edildiği gibi kişi uyanıkken perişan bir halde olmasına rağmen rüyada kendisini çok iyi bir halde görebilir ya da uyanıkken çok iyi bir durumda olduğu halde rüyasında kendisini perişan bir halde görebilir. İhvân, bu olguyu, rüyaların bedenle değil nefisle ilgili olduğuna ve nefsin de bedenden ayrı bir varlık olduğuna dair kesin aklî bir kanıt olarak takdim etmektedir.

İhvân'ın detaylı bir şekilde anlattığı başka bir hikâyeye, kısaca şöyledir: Irak'ta bir şahıs, bazı dostlarının katılımıyla içkili, müzikli ve eğlenceli bir etkinlik düzenler. Coşkulu etkinlik sırasında şahıslardan biri kendinden geçerek uyur ve rüyasında kendini mükemmel bir sarayda görür. Etrafında mutlu hizmetçiler, duyuların haz aldığı her türlü yiyecek ve içecekler vardır. Bu haldeyken gördüğü başka bir rüyada, kendini Rum ülkesinde kandillerle donatılmış, resim ve haçlarla doldurulmuş bir kilisede, sözlü ve hareketli ritüeller gerçekleştiren rahip ve papazlar içinde görür. Onların tekrarladığı bazı sözleri ezberler. Ardından ikram edilen böreklerden yer, içkilerden içer. O anda rüya içinde gördüğü rüyasından uyanır ve gördüklerini düşünüp hayrete düşer. Katıldığı eğlenceli etkinliğin kültür, inanç ve tabiatına uygun olmadığını düşünerek huzursuz olur. Bu huzursuz haldeyken sarsılıp gerçek uykusundan uyanır. Fakat Irak'ta dostlarıyla birlikte düzenlenen etkinlikte olduğunu fark eder (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

Özetle aktardığımız bu anlatımın ardından İhvân, şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: *“Nefsin varlığını kabul etmeyip duyumsayan, idrak eden, bilen ve düşünen şeyin sadece beden olduğunu iddia eden kimse, bu kişinin bedeni Irak'ta dostlarının arasında olduğu halde rüyasında bulunduğu ülke ve mekanlar ile duyumsadığı şeylere dair halleri ne ile ve nasıl yaşadığını açıklamak zorunda değil midir?”* (İhvânü's-Şafâ, 1992g). Dolayısıyla İhvân, insan uykudayken ve bedeni hareketsizken beş duyunun pasif olduğu halde görülen kısa süreli rüyalar esnasında

bedenle doğrudan alakası olmayan ilginç yaşantılar ve halleri, bedenden ayrı bir varlık olarak kabul ettiği nefsin fiilleri olarak tasavvur etmektedir. İhvân'ın tasavvuruna göre bazı rüyaları bedensel mizaçların durumlarıyla izah etmek mümkün olsa da bazılarını bununla izah etmek imkansızdır. İhvân'ın bu bağlamdaki düşüncelerini anlayabilmek için onların rüya türleri ve rüya tabirlerine dair bakış açılarını ele almamız gerekmektedir. Ancak rüya türleri ve tabirleri kısmına geçmeden önce İhvân'ın rüyaların hakikatine dair görüşlerine de kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

RÜYALARIN HAKİKATİNE DAİR AKLÎ VE NAKLÎ KANITLAR

Rüyaların hakikat olduğunu savunan İhvân, bunu kanıtlamak için hem konuyla ilgili bazı ayetlere hem de bazı hadis rivayetlerine başvurmaktadır. İhvân, rüyaların hakikatini inkâr edenlere şu ayetleri hatırlatmaktadır: “*Ant olsun, Allah, peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz, güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz.*” (el-Fetih 48/27). “*Bu, daha önce gördüğüm rüyanın gerçekleşmiş halidir. Rabbim onu gerçekleştirdi.*” (Yûsuf 12/100). “*(İbrahim oğluna:) Ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum. Ne düşünüyorsun? Dedi ki: Babacığım, sana emredileni yap!*” (es-Sâffât 37/102). İhvân'ın yorumuna göre Hz. İbrahim, rüyaların hakikat/gerçek olduğunu bildiği için gördüğü rüyaya göre oğlunu boğazlamaya yönelmiştir. Yoksa böyle bir eyleme girişmezdi. Aynı şekilde Hz. İsmail de bunun doğruluğunu bildiği için “*Sana emredileni yap!*” diyerek boğazlanmak üzere teslim olmuştur. Yoksa o da böyle bir şey demez ve böyle bir eyleme rıza göstermezdi (İhvânü’ş-Şafâ, 1992g).

Rüyaların hakikat/gerçek olduğuna dair görüşlerini kanıtlamak için İhvân, konuyla ilgili nakledilen aşağıdaki hadis rivayetlerini de paylaşmaktadır: “*Sadık rüya, peygamberlik unsurlarından bir unsurdur.*” “*Vahiy kalktı, ama sadık rüya aynen kaldı.*” (Konuyla ilgili hadis rivayetlerinin kaynakları ve değerlendirmesi için bk. Aslan, 2017) İhvân'ın iddiasına göre rüyaların hakikat/gerçek olmadığını iddia eden kimse, peygamberlerin çoğunun vahyi, rüyada aldıklarını bilse bu iddiasından da nefsin varlığını inkâr etmekten de vazgeçecektir. İhvân, rüyaların hakikatini ve nefsin varlığını inkâr edenlerin, en üstün ilimden mahrum edildiğini ve bilgilerin aslının kendilerinden gizli kaldığını iddia etmektedir. İhvân, “*Allah'ın ışıık vermediği kimsenin ışığı olmaz.*” (en-Nûr 24/40) anlamındaki ayeti paylaşarak bu durumdaki kişileri kastederek “*Allah'ın hidayete erdirmediğini kimse hidayete erdirmez.*” ifadelerini kullanmaktadır (İhvânü’ş-Şafâ, 1992g).

Aklî kanıtların yanı sıra naklî kanıtlara, yani ayet ve hadis rivayetlerine de başvuran İhvân, bu vesileyle özel olarak rüyaların hakikati konusunda tereddütte olan inançlı kişileri muhatap almaktadır. Dolayısıyla aklî kanıtlarla inanmayanları, naklî kanıtlarla da inananları ikna etme çabasıdadırlar.

İçerdikleri hakikatler nedeniyle rüyaların insanların hayatında önemli bir rol oynadığını savunan İhvân'a göre rüyalar bazen insanların umutlanmasına, sevinmesine ve mutlu olmasına bazen de korkmasına, üzülp huzursuz olmasına sebep olmaktadır. Hatta bazen insanların mevcut hayat tarzlarını değiştirip yeni bir hayat tarzına yönelmesine yol açabilmektedir. Akıl sahipleri arasında rüyaların doğruluk algısının meşhur olduğunu savunan İhvân, bu hakikati inkâr edenleri, "*bilmediklerinin muhalifi ve düşmanı, anlamadıklarının inkarcısı*" olarak suçlamaktadır. Bu iddiasını desteklemek için de "*Ümmetim için en çok korktuğum şey, dili bilgili, kalbi cahil bir adamdır.*" (Rivayetin değerlendirmesi için bk. Aslan, 2017, ss. 80-83) anlamındaki hadis rivayetini nakletmiştir. Ayrıca peygamberler ve inananlar için bu tür kişilerden daha fazla zararlı olan, daha fazla sıkıntı veren kimse bulunmadığını söyler ve onları münafık grubundan sayarak detaylı olarak onların vasıflarını ve tutumlarını tasvir eder (bk. İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân'ın rüyaları hakikat kabul etmeyenlere duyduğu öfke ve onları peygamberlere ve inananlara en fazla zararlı olan münafık grubu içinde tasvir etmelerinin asıl nedeni, "sadık/doğru rüyalar" olarak kabul edilen rüya türünü vahyin en çok gerçekleştiği rüya türü olarak kabul etmeleridir. Zira rüyaların hakikatini kabul etmemekle vahyin hakikatini kabul etmemenin eş anlamlı olduğunu düşünmektedirler. Bu nedenle var gücüyle rüyaların birer hakikat olduğunu savunmakta, bu iddiasını kanıtlamak için de birtakım aklî ve naklî kanıtlara başvurumaktadırlar. Ayrıca rüyaların hakikatini inkâr edenleri de doğal olarak hedef tahtasına oturtmakta, yerine göre aklî ilkeleri veya naklî verileri yok saymakla suçlayıp eleştirmekte hatta onları nifak ehli içinde değerlendirmektedirler.

Rüyaların hakikatini temellendirme adına İhvân, refah içinde yaşayan, dünya hayatının zevklerine dalmış, sadece bedensel arzuları tatmin etmekle meşgul olan, nefis tezkiyesinden, ilimden ve ahlaktan habersiz, ahiret hayatına hazırlık yapmayan, bu yönüyle de dünya zevklerine düşkün kişilere örnek olan biri olarak tasvir ettiği bir kişinin her gece birbirinden korkunç rüyalar gördüğünü anlatmaktadır. Bu rüyalar; inançsız, ahlaksız ve kötü kişilerin ölüm sonrasında kabirde ve cehennemde karşılaşacakları çeşitli azap sahnelerini konu edinen bazı ayetler, bazı hadis rivayetleri ve onları yorumlayan bazı alimlerin yorumlarını kapsayan korkunç ve dehşet sahnelerini içermektedir. İhvân'ın anlatımına göre bu adamın yakınları, rüya tabircileri, müneccimler, büyücüler, tılsımcılar ve astrologları çağırmış, ama hiçbirinin önerdiği çözüm veya tedavi yolları fayda vermemiştir. Sonunda zahit olarak bilinen, dindar, ilim ve sır sahibi birini bulmuşlar. Bu zahit kişi, ilgili şahsın gördüğü rüyaların, bu dünya hayatında içine daldığı zevk ve sefadan vazgeçmezse ölüm sonrası hayatta karşılaşacağı korkunç manzaralar olduğunu anlatır. Bu beladan kurtulmak için bedensel arzuları merkeze alan bu yaşam tarzından vazgeçip dinin önerdiği sade bir yaşam tarzını benimsemesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine korkunç rüyalarla başı belaya giren adam, bu zahidin önerilerini dinler, bütün mallarını Allah yolunda, fakirlere dağıtır,

zahitçe bir yaşam tarzına yönelir, kendini ibadete verir ve iyileşir. Bu kez cennet yaşamını kapsayan güzel ve detaylı bir rüya görür. Bunu da kendisinin doğru yola girdiğine işaret olarak kabul eder ve ömrünün sonuna kadar bu yolda devam eder (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

Zahit kişinin rüyasına yaptığı tabir ve onun verdiği tavsiyeleri dinleyerek züht hayatını seçen, çevresindeki insanlara örnek olan ve bu nedenle de çok sevilen, ayrıca düzenli olarak sohbet toplantılarını düzenleyerek insanları irşat eden bu şahsa, sohbe katılanlardan biri tarafından şöyle bir soru yöneltilir: “*Hadis yazmadığın, haberleri işitmediğin ve kitap okumadığın halde bu hikmet ve öğüt sana nereden geldi?*” O da şu yanıtı verir: “*Ben kalbimi şeylerin hakikatlerinin yansıdığı bir ayna gibi görüyorum. Dilimin bir zorlukla karşılaşmadan doğru üzerinde hareket ettiğini, doğruyu ifade ettiğini ve hiçbir çaba harcamadan işittiklerimi türümün fertlerine ilettiğini görüyorum.*” Bu sözlerin ardından İhvân, “*Onun Aziz ve Celil olan Allah'ın izniyle bir melek tarafından ilham yoluyla desteklendiği bilinmektedir. O, din alanında zamanının insanlarına örnek biri haline geldi.*” diyerek konuyla ilgili kanaatlerini belirtir (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân'ın detaylı olarak anlattığı bu rüya yoluyla vermek istediği birçok mesajdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan bazıları kısaca şöyle sıralanabilir: Rüyalar, nefsin varlığını kanıtlayan birer hakikattir. Bazen Allah, rüyalar yoluyla bizi uyarabilir veya müjdeleyebilir. Rüyalarda karşılaştığımız korkunç sahneler, yaşam tarzımıza bağlı olarak gelecekte karşılaşabileceğimiz korkunç sonuçların habercisi ve uyarıcısı niteliğinde olabilir. Her derdin dermanı olduğu gibi korkunç rüyaların gerçek/doğru tabiri için ehil olanları bulup onlara danışmak ve onların tavsiyelerini ciddiye alarak birebir uygulamak gerekir. Dünya hayatının zevkleri gelip geçicidir. Asıl hayat, ahiret hayatıdır. Bu nedenle dünya zevklerine dalmak yerine ahiret hayatına hazırlık yapmak gerekir. Bedensel hazlar ve zevkler geçici, ruhsal zevk ve hazlar kalıcıdır. Bu nedenle bedensel zevklere değil, ruhani hazlara yönelmek gerekir. Örneğin lüks ve şatafatlı bir yaşam yerine, zühdü esas alan zahitçe bir yaşam tarzı benimsenmelidir. Tövbe ederek nefsinin kötülüklerden arındırılan ve züht hayatına yönelen kişi, Allah tarafından gönderilen bir meleğin ilhamıyla desteklenir, onun basiret gözü açılır, kalbi hakikatleri yansıtan ayna gibi olur. Kendisi zamanının örnek alınan din adamlarından biri haline gelir.

İhvân'ın bu yaklaşımının kendilerinden sonra züht hayatını tercih eden sûfiler için örneklik teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Gazzâlî'nin hayatının sonlarında benimsediği yaşam tarzı ve bilgiye ulaşma konusundaki söylemleri, İhvân'ın bu tavsiyelerini hatırlatmaktadır. Gazzâlî, kalbinde oluşan birtakım vesveseler yüzünden uzun süren bir bunalıma girdiğini, fakat sonradan Yüce Allah'ın kendisini bu bunalımdan ve hastalık halinden kurtararak kalbine bir nur attığını ve o nur sayesinde hakikatleri anlamaya başladığını söyler (Gazzâlî, 1989; detaylı değerlendirmeler için bk. Reis, 2017; Tan, 2023). Gazzâlî'nin konuyla ilgili tutum ve söylemleri, İhvân'ın tasavvur ettiği ve önerdiği züht hayatını andırması yönüyle dikkat çekmektedir.

Rüya konusuyla ilgili İhvân, anlattığı başka bir hikâyede özetle şu görüşleri dile getirmektedir. Geçmiş zamanlarda kral çocuklarından güzel ahlaklı bir genç vardı. Sevdiği kızla evlenip uzun ve mutlu bir ömür yaşadı. Sonra eşi öldü, krallığı da elinden alındı. Ülkesini terk edip yollara düştü. Yaşlandı, yoksullaştı, karşılaştığı musibetler nedeniyle ölümü talep eder oldu. Bir harabeye girip orada uykuya daldı. Rüya da kendini sağlıklı, güçlü ve güzel bir genç olarak gördü. Sanki krallık tahtındaki sevinçli günlerindeydi. Eşini gördü ve ona sarılarak onunla mutlu anlarını yaşamaya başladı. O anda uykudan sarsılarak uyandı. Harabede ve çöplük içinde olduğunu ve köpeklerin kendisine havladığını fark etti. İhvân, bu kişinin uyanık halini ve rüyadaki durumunu, iyi nefislerin bedenle birlikte olma ve ondan ayrılma durumuna benzetmektedir (İhvânü's-Şafâ, 1992m). Yani bu durumu, iyi nefislerin bedenlerle birlikteyken bedenden kaynaklanan birtakım eziyet ve sıkıntılara katlanmak zorunda kaldıklarına, fakat ölüm anında bedenlerden ayrıldıktan sonra ebedi mutluluğa kavuşacaklarına işaret olarak yorumlamaktadır.

RÜYA TÜRLERİ VE TABİRLERİ

Genel olarak herhangi bir konuda görüşlerini temellendirmek için sık sık hikayelere başvuran İhvân, rüyaların hakikat olduklarına dair görüşlerini ispatlamak için de bazı hikâyeler anlatmaktadır. Örneğin rüya türlerine dair bakış açılarını açıklamak için de uzun bir hikâyeye anlatmaktadır. Onların anlattığı söz konusu hikâyenin giriş kısmı özetle şöyledir: Anlatıldığına göre refah içinde yaşayan bir adam, ömür boyunca bedensel zevklerini tatmin etmekle meşgul olmuş ve bu yönüyle meşhur olmuştur. Dünya zevklerine düşkün olanlar da onun gibi olma arzusuna kapılmış ve onu örnek almaya başlamışlardır. Bu mutlu haldeyken bir gece uykusunda korkunç bir rüya görmüş ve bu dehşetli anda uykusundan çılgılık atarak uyanmış Evdekiler ve çevredeki komşular, etrafını sarmış, “ne oldu?” diye sormuşlar. Fakat adamın korkudan dili tutulduğu için cevap verememiş. Yakınları, cin çarpmasına, düşman büyüüne veya şeytan vesvesesine maruz kaldığını zannettikleri için sabah olunca büyücüler ve sihirbazları çağırılmışlar. Adam, onlara gördüğü korkunç rüyayı anlatmış. Bunun üzerine rüya tabircilerini çağırılmışlar. Onun rüyada gördüklerini dinleyen rüya tabircilerinden her biri farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. İhvân'ın anlattıklarından anlaşıldığına göre rüya tabircileri, bu rüya bağlamında şu dört çeşit rüyaya işaret etmişlerdir: 1. Karmaşık rüyalar. 2. Melankolik mizaçtan kaynaklanan rüyalar. 3. Kötü düşüncelerden ve bozuk hayallerden kaynaklanan rüyalar. 4. Cinlerden kaynaklanan rüyalar (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân, konuyla ilgili başka bir anlatımında rüyaların altı çeşit olduğunu ifade eder ve bunları şöyle sıralar:

1. *Karmakarışık düşler ve nefsin konuşmalarına dayanan rüyalar*
2. *Beden karışımlarının baskınlığına bağlı olarak meydana gelen rüyalar*

3. *Astronominin gerekleri bakımından meydana gelen rüyalar*
4. *Meleklerden gelen ilhama dayanan rüyalar*
5. *Şeytanın vesvesesine dayanan rüyalar*
6. *Allah'tan gelen vahiy ve destek mahiyetindeki rüyalar*

Karmakarışık Düşler ve Nefsin Konuşmalarına Dayanan Rüyalar

Bu gruptaki rüyalar, her insanın gündüz uzaklaştığı, gece düşündüğü işler, sanatlar, ticaretler, sözler, fikirler ve gayretler gibi nefse ait konuşmalardır. Örneğin çiftçinin ekme, biçme, ağaç, bitki, hayvanla ilgili şeyleri görmesi bu tür rüyalara örnektir. Diğer mesleklerle uğraşan insanların kişisel faaliyetleri bağlamında gördükleri rüyaları da bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân, bu rüya türü kapsamında değerlendirilebilecek başka bir anlatımında kısaca şu görüşleri dile getirmektedir: Rüyalar çok çeşitli olsalar da onların yorumları, esas itibarıyla üç türdür. Birinci tür rüyalar, olduğu gibi gerçekleşen rüyalar. Kişi, rüyasında gördüğü şeyleri birebir yaşar. Bunlar, çoğunluktadır. Örneğin, rüyasında uçtuğunu gören kişi, seyahate çıkar. Bir kişinin etini yediğini gören kişi, onun gıybetini yapar. Sıcak yemek yediğini gören kişi, şiddetli bir tartışmaya girer. İkinci tür rüyalar, tam tersi gerçekleşir. Örneğin rüyasında ağladığını gören biri, aslında güler ve mutlu olur. Rüyasında güldüğünü gören kişi, aslında ağlar ve üzülür (İhvânü's-Şafâ, 1992g). Rüya yorumlarının esas itibarıyla üç tür olduğu söylenmesine rağmen üçüncü tür yorumuna değinilmemektedir. Anlaşıldığına göre konunun dağılması nedeniyle İhvân, farkında olmadan üçüncü yorumu atlamıştır.

Modern dönemde rüyaları analiz eden psikanaliz kuramıyla tanınan Freud'un değerlendirmeleri de İhvân'ın bu tür rüyalarla ilgili değerlendirmelerine benzemektedir. Nitekim Freud da rüyaları, esas itibarıyla uyanırken bilinçaltımıza ittiğimiz birtakım korku, istek veya arzularımızın yansımaları olarak değerlendirmektedir (Bk. Freud, 1978; Freud, 1996). Diğer bir ifadeyle o da rüyaları, yaşantılarımızın yansıması olarak yorumlamaktadır.

Beden Karışımlarının Baskınlığına Bağlı Olarak Meydana Gelen Rüyalar

Eski Yunan düşünürlerinden Hipokrat ve Galen tarafından temellendirilen mizaç teorisinin (bk. Bayat, 2016; Koyuncu, 2019) İslam dünyasındaki en önemli savunucusu İhvân-ı Safâ'dır. İhvân, mizaçlar teorisini (bk. Kızıleniş, 2020), özellikle kişisel karakterin oluşumunda, dolayısıyla ahlâkî tutum, davranış ve fiillerin teşekkülünde temel unsur olarak değerlendirmektedir. Örneğin bedendeki kan, balgam, sarı safra ve kara safradan oluşan dört sıvıdan herhangi birinin baskın oluşuna göre kişileri sıcak tabiatlı (mahrûfî), soğuk tabiatlı (mebrûdî), nemli tabiatlı (merbûfî) ve kuru tabiatlı (yâbûsî) olarak adlandırmakta ve her birine farklı nitelikler atfetmektedir (İhvânü's-Şafâ, 1992n). İhvân'ın rüyaların bir kısmını

bedensel mizacı oluşturan temel sıvılar bağlamda ele alarak değerlendirmesi, onların mizaç teorisi ile ilgili görüşlerini de destekleyen bir mahiyet arz etmektedir.

Bu gruptaki rüyaları, insanın bedensel mizacını oluşturan dört sıvıdan herhangi birinin baskın oluşuyla ilişkilendiren İhvân'a göre siyah safranın baskın olduğu kimseler; rüyalarında kara, duman, pislikler veya üzüntülü şeyler görebilir. Balgamin baskın olduğu kimseler; rüyalarında ıslaklıklar, yağmurlar, çalılıklar, nehirler ve bataklıklar görebilir. Kanın baskın olduğu kimseler; rüyalarında mutluluk, gülme, oynama ve sevinç veren şeyler görebilir. Sarı safranın baskın olduğu kimseler; rüyalarında yangın, şimşek, ateş ve kırmızı renkler görebilir (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

Astronominin Gereklere Bakımından Meydana Gelen Rüyalar

Bu gruptaki rüyaları asıl, diğerlerini ise onun dalları olduğunu savunan İhvân, astronominin hükümleri doğrultusunda görülen bazı rüyaların yorumlarının, kişinin doğum zamanı, yaşayacağı ömür süresi, evlenmesi, talihli veya talihsiz olması, zengin veya fakir olması, sağlıklı veya hastalıklı olması, alim veya cahil olması, dostluk veya düşmanlıkla karşılaşması gibi durumlar bağlamında yapılması gerektiğini ifade eder (İhvânü's-Şafâ, 1992g). Zira İhvân, yeryüzündeki bütün oluş ve bozulmuş (kevn-u fesâd) sürecini, dolayısıyla insanın hayatını şekillendiren ve etkileyen bütün süreçleri, gök cisimlerinin etkisine bağlamaktadır (Örnek olarak bk. İhvânü's-Şafâ, 1992c; İhvânü's-Şafâ, 1992j). Dolayısıyla onların rüyaların bir kısmını gök cisimlerinin etkisinde gerçekleşenler olarak yorumlaması ve onları asıl, yani bir bakıma kader olarak kabul etmesi bağlamındaki görüşleri, onların genel düşünceleriyle uyumluluk arz etmektedir.

Bununla birlikte onların gök cisimlerinin yeryüzündeki oluş ve bozulmuş sürecine etkileriyle ilgili görüşlerini yansıtan söylemlerinin bir kısmı, oldukça karmaşık ve anlaşılmazdır. Çünkü söz konusu söylemler, bilimsel kriterlere dayanmaktan öte günümüzdeki astrologlarının öznel değerlendirmelerine benzemektedir. Konunun dağılmaması için ilgili söylemlere yer verilmemiştir

Meleklerden Gelen İlhamı Dayanan Rüyalar

Meleklerin ilhamına dayanan rüyaları; içinde öğütler, takvaya ve iyi işlere teşvikler, dünya yerine ahiret hayatına özendirme gibi hayra yorumlanacak rüya türleri şeklinde tasvir eden (İhvânü's-Şafâ, 1992g) İhvân'a göre meleklerden gelen ilham veya şeytanlardan gelen vesveselere dayanan rüyalar, aynı hükme tabidir. Bu tür rüyaların hakikatlerini tartışmaya açan bazı kişilerin, aslında bunu kalpleriyle inkâr ettiklerini, fakat kılıç korkusu veya benzeri şekillerde cezalandırma endişelerinden dolayı dilleriyle ona inandıklarını söylediklerini iddia eden İhvân'ın tasavvuruna göre kötülüklerden arınan, dinin emir ve yasaklarına uyan, salih ameller işleyen, güzel ahlakla donanan kişilerin nefisleri gaflet ve cehalet uykusundan uyanır. Ölüm anında bedenlerden ayrıldıktan sonra da birer melek haline gelir ve gökteki cennetlere girerek melekler topluluğuna katılır. Zira söz,

huy, görüş, düşünce ve bilgilerinde meleklerle benzeyen müminlerin nefisleri bilkuvve melektir. Bedenlerinden ayrıldıkları zaman bilfiil melek olurlar. Bunlar, geride bıraktıkları kendilerine benzer olan aile fertleri arkadaş ve dostlarına özlem duyar, onların da kendileri gibi bir an evvel bu güzelliklere kavuşmalarını isterler. Bunun için de rüyalarında onlarla irtibat kurar, onlara öğütler verir, iyilikler ilham eder, cennet nimetlerini müjdelerler. İhvân, rüyada bir peygamber veya şehit ya da salih bir kulun yüzünü görmek için yeryüzünde çok sayıda mescit ve şehitlik inşa edildiğini vurgulamaktadır (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân'ın meleklerin ilhamlarına veya şeytanların vesveselerine dayalı inançları reddedenlere yönelik tepkileri, benimsedikleri inanç esaslarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Kur'ân'da ilham ile vesvese konusunda çok sayıda ayet yer almaktadır.² Kur'ân ayetlerinde genel anlamda meleklerden gelen ilham, olumlu mesajlar; insan ve cinlerden olan şeytanlardan gelen vesveseler ise olumsuz mesajlar olarak tasvir edilmektedir.

Şeytanın Vesvesesine Dayanan Rüyalar

Şeytanların vesvesesi olan rüyaları; içinde dünyevi zevk ve şehvetlere, ayrıca kin, nefret, kıskançlık, düşmanlık, açgözlülük, haset gibi çeşitli kötülöklere teşvikler olan ve hayra yorumlanamayacak rüya türleri olarak tasvir eden (İhvânü's-Şafâ, 1992g) İhvân'a göre kötülöklere arınmayan, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan, güzel ahlakla donanmayan, salih ameller işlemeyen kişilerin nefisleri, bilkuvve şeytan olur. Ölüm anında bedenlerden ayrılınca da bilfiil şeytan olur ve artık duyusal lezzetlere ulaşmaları engellenir. Bedensiz bir şekilde, Ay altındaki maddeler/cisimler cehenneminde, kıyamet vaktine kadar çeşitli azaplara maruz kalırlar. Bedenlerinden ayrılan bu nefisler, henüz bedenlerden ayrılmamış olan kendilerine benzer nefislerin duyusal haz, lezzet ve şehvetlerine ulaşmak isterler ama ulaşamazlar. Bunun üzerine onları daha fazla şehvetlere dalmaları için vesveselerle kışkırtırlar. Zira onların şehvetlere dalmalarını izlemekle çektikleri hasretlerini gidermeye çalışırlar. *“Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldayan cin ve insan şeytanlarını her peygambere düşman yaptık”* (el-En'âm 6/112) anlamındaki ayeti buna işaret olarak yorumlayan İhvân'a göre cinlerden olan şeytanlar, duyuların idrak edemediği bedensiz kötü nefislerdir. İnsanlardan olan şeytanlar ise henüz bedenlerden ayrılmamış kötü nefislerdir. Bu nefisler, birbirlerinin kardeşleridir. Bedenlerle birlikte olan nefisler de bedenlerden ayrıldıktan sonra onlara katılacaktır. İhvân, *“Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin.”* (el-A'râf 7/38) anlamındaki ayet de buna işaret olarak yorumlamaktadır (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

Çirkin fiiller, kötü huylar ve birikmiş cehaletle bezenen insanları, hayvanlara benzeten İhvân, onların, şeytanın vesvesesini çok çabuk kabul ettiğini, bu nedenle heveslerine kolayca yenik düştüklerini belirtir. *“Allaha karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'ı anarlar ve hemen*

² Örnek olarak bk. el-Mâide 5/11; el-Enfâl 8/12; eş-Şems 91/8; en-Nâs 114/1-6.

gerçeği görürler.” (el-A'râf 7/201) anlamındaki ayeti de buna işaret etmektedir (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

Meleklerin ilhamı ve şeytanların vesvesesi konusunda İhvân'ı diğer Müslüman düşünürlerden ayırıştıran yön, insani nefislerin bedenden ayrıldıktan sonra bilfiil melek veya şeytan olması ve henüz bedenden ayrılmamış ama kendilerine benzer nefislere ilham veya vesvese verme çabalarına yönelik görüşleridir. Çalışmamızın kapsamı sınırlı olduğu için İhvân'ın melekleşme veya şeytanlaşma teorisine dair görüşlerinin detaylarına giremiyoruz.

Allah'tan Gelen Vahiy ve Destek Mahiyetindeki Rüyalar

İhvân'ın tasavvuruna göre nefis cevheri temiz olan insanların ahlak ve seciyeleri, seçkinlerin ahlakına; düşünce ve inançları, filozof/hakîm ve nebilerin düşünce ve inançlarına; amelleri ve yaşantıları ise meleklerin fiillerine benzemektedir. Bu nedenle onların nefisleri, meleklerden ilham, vahiy ve haberlere dair manaları daha kolay kabul edebilmektedir. Nitekim nebilerin, doğru sözlü, hayırlı, erdemli ve iyi müminlerin nefisleri böyledir. İhvân, peygamber ve filozofların/hakîmlerin konuyla ilgili sözlerinin bu anlattıklarını doğruladığını iddia etmekte ve bazı rivayetleri nakletmektedir. Örneğin Hz. Musa'nın, Harun'un çocuklarına “*Sizden her kim Tevrat'ta beyan edilen kurallara uyarsa ve mabede hizmet edip orada ibadet ederek züht hayatı yaşarsa nefisleri vahiy ve ilhamı kabul etmek için hazır hale gelecektir.*” şeklinde tavsiyede bulunduğunu aktarmaktadır (İhvânü's-Şafâ, 1992g). İhvân'ın bu konudaki görüşlerine benzer görüşler, İbn Sinâ (bk. Yakar, 2021) ve İbn Haldun'da da görülmektedir (bk. İbn Haldun, 2007).

İlimlerin, genel olarak matematik (riyâziyât), doğa (tabiiyyât) ve metafizik (ilahiyat) olmak üzere üç merteye olduğunu ifade eden İhvân'a göre matematik ilimlerini öğrenenlerin tabii ilimleri öğrenmesi, onu öğrenenlerin de metafizik/ilahiyat ilimlerini öğrenmesi kolay olur. Dolayısıyla nefisini meleklerin ilhamını almaya hazırlamak isteyenler, önce kötü huylarını düzeltmelidir. Ardından şeriatın önerdiği gibi tutum ve davranışlarında adil olmalı ve bozuk görüşlerden arınarak aklî konuları incelemeli ve bilgilerini pekiştirmelidir. Zira kişinin basireti arttıkça nefsi de doğal olarak meleklerle daha fazla benzemeye başlar ve onlardan kolayca ilham alabilecek seviyeye gelir. Nitekim bu tür nefisler, bedenden ayrılınca bizzat melek haline gelecektir. İhvân, “*İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerine uyan kimselerin nesillerini onlara kattık.*” (et-Tûr 52/21) anlamındaki ayeti buna işaret olarak kabul etmektedir. İhvân'a göre peygamberler, nefisleri itibarıyla meleklerle, bedenleri itibarıyla da insanlara benzediği için Yüce Allah tarafından melekler ile insanlar arasında aracı kılmıştır (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

İhvân'a göre nefis, üç yolla vahye muhatap olur. Birincisi, uyku esnasında/rüya yoluyla gerçekleşir. İkincisi, uyanırken sükûnet halinde gerçekleşir. Bu iki durumda da ya kimse görülmeden kesintisiz işaretlerle duyulan bir sesle gerçekleşir ya da bir kişiyi görmeden konuşmanın/kelamın işitilmesi yoluyla

gerçekleşir. “Allah bir insanla ancak vahiy suretiyle veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderir; izniyle, dilediğini vahyeder.” (Şura, 42/51) anlamındaki ayet, buna işaret etmektedir. Uykuda/rüya yoluyla gerçekleşen vahiy türü, en genel ve en fazla olanıdır. Uyanırken gerçekleşen ise daha özel ve daha az olanıdır (İhvânü’s-Şafâ, 1992g). Dolayısıyla İhvân, vahyin en genel ve en fazla indiği yolun sadık/doğru rüyalar yolu olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle özellikle sadık rüyalar olarak değerlendirdiği rüyaları, hakikat olarak kabul etmekte, buna karşı çıkanları da acımızca eleştirmektedir.

HAKİKATLERİ İÇEREN BİLGİ KAYNAKLARINDAN BİRİ OLARAK RÜYA

Rüya tabirlerini, dinî ilimlerin bir dalı olarak değerlendiren İhvân’ın tasnifine göre insanoğlunun meşgul olduğu ilimler; *Riyazi (Pratik-Eğitsel) İlimler*, *Dinî-İctihadî İlimler* ve *Felsefî-Hakikî İlimler* olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Nefislerin tedavisi ve ahiret talebini amaç edinen dinî ilimlerin dallarından biri de rüya tabirleri ilmidir. Bu mesleği icra eden ulema, “rüya tabircileri” olarak adlandırılır (İhvânü’s-Şafâ, 1992e). İhvân’ın yaptığı bu tasnif, Kindî ve diğer Müslüman düşünürlerde bulunmamaktadır. İhvân’ın bu tasnifinde, rüyaları vahyin iniş yollarından biri olarak kabul ettikleri inanç esaslarının etkili olduğu söylenebilir.

İnsan bilgisi geçmiş, hal ve geleceğe dair bilgiler olmak üzere üç tür olarak tasnif eden İhvân, bu bilgilere ulaşma yollarının da üç tür olduğunu söyler. Geçmişe dair bilgilere ulaşma yolu, duyum (es-simâ’) ve haberlerdir (el-ahbâr). Mevcut durumda olanların bilgisine ulaşma yolu, duyumsama/hissetmedir (el-ihsâs). Gelecekte olacakların bilgisine ulaşma yolu ise akıl yürütmedir (el-istidlâl). Akıl yürütme yolunu, en fazla dikkat gerektiren yol olarak tabir eden İhvân’a göre rüyaların yorumlanması, kalbe gelen düşünceler (havâtır), vahiy ve ilham da bu yolun kapsamında yer almaktadır. Bu yol, bilgiye ulaşmanın en yüce ve en şereflişidir. Bu yol elde edilen bilgiler, kesbî/kazanılmış değil, Yüce Allah’ın, seçkin kılmak istediği kullarına yönelik bir vergisidir (İhvânü’s-Şafâ, 1992h; İhvânü’s-Şafâ, 1992i).

Bir yandan ‘rüya tabirleri, kalbe gelen düşünceler, ilham ve vahye dayanan bilgilerin’ çalışarak emek sarf ederek elde edilecek bilgiler olmadığını, bilakis Allah’ın seçkin kılmak istediği kullarına bir lütfu olduğunu savunan İhvân, diğer yandan bunu aklî düşünme yolu olarak tarif etmektedir. Oysa aklî düşünme yolu, emek ve çaba gerektiren bir yoldur. Dolayısıyla İhvân’ın bu yorumunun tartışmaya açık bir yorum olduğunu söyleyebiliriz. Kanaatimize göre rüyalar, kalbe gelen düşünceler, ilham veya vahiy yoluyla elde edildiği kabul edilen veriler, çalışarak değil, ancak tanrısal bir bağış olarak elde edilebilir. Bununla birlikte söz konusu verilerin anlamlandırılması ve değerlendirmesi sadece akıl yürütme yoluyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bu gruptaki verileri, elde edilme yönüyle

değil de anlamlandırma ve yorumlama yoluyla akılla ilişkilendirmek daha sağlıklı olabilir.

İhvân'ın tam kaynak belirtmeden “*İsrailoğullarının kitaplarından birinde yer alan bir rivayete göre*” diyerek aktardığı bir rivayete göre Allah, Âdem'i yaratırken ona hem ruh hem de nefis üflemiştir. Dolayısıyla insan, nefis ile beslenme, hareket etme gibi bedensel ve görme, işitme gibi duyuşsal ihtiyaçlarını giderir. Ruh ile de “*akleder, anlar, bilir, öğrenir, hayâ eder, rüya görür...*” (İhvânü's-Şafâ, 1992n). Dolayısıyla bu rivayette rüya görme niteliği, nefisten üstün görülen ruha atfedilmektedir. İhvân, bu rivayet dışında risalelerin hiçbirinde insan için ruh ve nefis ayrımı yapmamakta, ancak aklî nefis ile hayvanî ve nebâtî nefis ayrımını yapmaktadır. Kanaatimize göre onların bu ayrımındaki kasıtları bu olsa gerek. Yani “ruh” kavramıyla kasıtları akıl kuvvesidir. Dolayısıyla rüya görme niteliğini akla atfetmektedirler.

Bitkisel ve hayvani nefisleri, insani (nâtıka) nefsin alt mertebesi sayan İhvân, melekî ve kutsî nefis derecelerini de onun üst mertebesi olarak tasnif etmektedir. Onların tabirine göre melekî derece, hikemî, yani hikmet/felsefe bilgisi, kutsî derece ise nübüvvet ve nâmusiyye (şeriat/yasa koyma) derecesidir (İhvânü's-Şafâ, 1992n). Bunlardan her bir nefse özgü övülen nitelikleri sıralayan İhvân, “*geleceğe dair tahminde bulunma, vahiy ve ilham alma, rüya görme*” gibi nitelikleri, hikemî nefse ait övgüye lâyık hasletler arasında saymakta ve bunları, amacına ulaşabilmesi için ona yapılan yardım ve destek olarak yorumlamaktadır (İhvânü's-Şafâ, 1992n).

İnsani nefsin her bir kuvvesinin kendisine has birtakım fiilleri olduğunu savunan İhvân, tefekkür kuvvesine şu fiilleri atfetmektedir: İnce görüş (feraset), kehanette bulunma/tahmin (tekehhün), içsel sezgi (havâtır), ilham, vahyi kabul etme ve (doğru) rüyalar görme (İhvânü's-Şafâ, 1992a). İhvân, başka bir risalede tefekkür kuvvesinin fiilleri hakkında rüyalar bağlamında şu görüşleri dillendirmektedir. “*Tefekkür kuvvesinin ayrıca ... rüya görme ve yorumlama gibi fiilleri de vardır. Zira içsel aydınlanma ve kalbin nurlanması sayesinde olayları ve hallerin değişimini bilir; kehanet aracılığıyla olayları astronomik verilere uygun olarak öğrenir. Rüyalar ve onların yorumu ile de müjdeler (beşârât) ve uyarılar (inzârât) içeren olayları öğrenir.*” (İhvânü's-Şafâ, 1992k).

Sadık/doğru rüya görme fiilini esas itibarıyla kötü hasletlerden arınmış ve iyi hasletlerle donanmış nefse, diğer bir ifadeyle bitkisel ve hayvani nefis mertebelerinden düşünen, akleden, insani (nâtıkâ) nefse atfeden İhvân, nebevî nefisleri hem arınmış hem de akleden nefisler arasında saymaktadır. Dolayısıyla onların nefislerinin doğal olarak doğru/sadık rüyalar görme niteliğine sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesiyle ilgili rüyasına ve rüyaların tevillerine dair Hz. Yusuf'a verildiği ifade edilen ilme

dair Kur'ân'da yer alan bazı ayetleri³ örnek verir. Söz konusu ayetleri, sadık rüyaların mahiyet itibarıyla birer hakikat olduğuna dair kanıt olarak takdim eder. 'Eğer bu tür rüyalar hakikat olmasaydı Hz. İbrahim onunla amel etmezdi. Hz. Yusuf'un da rüyaları da gerçekleşmezdi' tezini savunur (İhvânü's-Şafâ, 1992g).

Sadık rüyalar ile dinî tebliğ çalışmalarını ilişkilendiren İhvân, anlattığı uzun bir hikâyede özetle, asıl yurtları olan ruhlar aleminden (cennet) kusurlu, geçici olan bu dünya yurduna düşen insani nefislerin ana yurtlarını unutup burada ebedi yaşama arzusuna kapılma durumlarını anlatır. Söz konusu nefislerden biri, gördüğü rüya ile ana yurdunu ve akrabalarını hatırlar. Bunu çevresindeki arkadaşlarına anlatır. Bunu hatırlayanların sayısı, gittikçe artar ve oraya sağ salim geri dönmek için birbirleriyle yardımlaşarak hazırlıklara başlarlar (İhvânü's-Şafâ, 1992d). İhvân, hikâye yoluyla detaylı olarak anlattığı rüyayı gören kişiyi peygamber, onun gördüğü rüyayı da vahiy olarak tasavvur etmektedir. Dolayısıyla anlattığı hikâye ve rüya vasıtasıyla okur ve muhataplarını dünya hayatının geçici olduğuna, vahye tabi olarak ahiret hayatı için hazırlık yapılması gerektiğine ikna etmeye çalışmaktadır.

"Sadık rüya nübüvvetin kırk altı bölümünden bir bölümdür." anlamındaki hadis rivayetinden hareket eden ve nübüvveti, insanların ulaşabilecekleri en yüce ve en yüksek mertebe olarak tanımlayan İhvân'a göre nübüvvet mertebesi, tamamı beşerî erdemlerden oluşan kırk altı hasleti kapsamaktadır. Bunların birincisi sadık rüyalar. Bu nitelikler kimde toplanırsa o şahıs hayatta olduğu sürece elçidir (mebus), zamanın sahibi ve insanların imamıdır. Onun vefatından sonra da bu hasletler, ondan bir miras olarak ümmetine kalır (İhvânü's-Şafâ, 1992f).

Ellinci risalede yer alan bir paragraf, İhvân'ın rüyalarla ilgili düşüncelerini yansıtan ilginç bir detaya işaret etmektedir. Söz konusu paragrafta cemaatlerine katılan birini, bu niyet ve gayrette olan başkaları gibi imtihana tabi tutmaktadırlar. Gördükleri sadık bir rüya ile onun bu emaneti almaya layık olduğunu görürler. Dolayısıyla onun sınavı başarıyla geçtiği kabul edilir ve ona sorumluluk emaneti verilir. İhvân'ın tabirine göre ona emaneti vermeyip sırlarını ondan saklamak uygun olmaz (İhvânü's-Şafâ, 1992b). İhvân'ın bu anlatımından anlaşıldığına göre kendilerini sadık/doğru rüyalar gören seçkin (havas) kullar arasında saymaktadırlar. Hatta yeni bir toplum inşa etme amacıyla kurdukları cemaat/teşkilat işlerini bile yeri gelince sadık/doğru rüyalar yoluyla yürütme iddiasındadırlar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uyku esnasında zahirî/görünür duyu organlarımızın sükûnu halinde gördüğümüz rüyaların mahiyeti insanlık tarihi boyunca hep merak edilmiştir. Bu merak, konuyla ilgili farklı bakış açılarına yol açmıştır. Rüyalara atfedilen tanrısal

³ Bk. es-Sâffât 37/101-105; eş-Şuâra 26/78-83; Yûsuf 12/101.

âlemden insanlık âlemine tek taraflı iletişim fonksiyonu, rüyaları genel olarak inananlar için gerçek bilgiye ulaşma yollarından biri olarak konumlandırmıştır. Nitekim tanrısal mesajları içeren vahyin sadık/doğru rüyalar vasıtasıyla peygamberlere ulaştırıldığına inananların, rüyaları, en kötü ihtimalle peygamberlerin rüyalarını ciddiye almama durumu söz konusu olamaz.

İslamî ilimlerin teşekkül döneminde yaşayan ve bu sürece kendine göre katkı sunan İhvân-ı Safâ'nın rüya kavramıyla ilgili görüşleri, önem arz etmektedir. Zira aklî ve naklî ilimleri uzlaştırmaya çalışmış, dinî ve felsefi ilimlerle eğitilen bir toplum inşa etme çabasında olmuşlardır. Bu amaçla bir cemaat/teşkilat kurmuş ve onların eğitimi için ansiklopedik nitelikli risalelerden oluşan bir külliyat oluşturmuşlardır. Söz konusu külliyatta üzerinde önemle durdukları konulardan biri de rüya kavramının mahiyeti ve fonksiyonu olmuştur. Onların düşüncesine göre insani nefsin, zahirî/görünür ve bâtinî/görünmez kuvveleri vardır. Örneğin beş duyumuz nefsin zahirî kuvveleri; tasavvur, tefekkür ve hafıza kuvvelerimiz ise nefsin bâtinî kuvveleridir. Uyku esnasında gördüğümüz rüya, nefsin sadece bâtinî kuvveleri vasıtasıyla gerçekleşen olgulardır. Dolayısıyla rüyalar, doğrudan nefsin fiilleridir. Bazı rüyalar, bedensel mizaçların veya meslekî yaşantıların ya da günlük meşgalelerin yansımalarıdır. Bazı rüyalar, meleklerin ilhamı veya şeytanların vesveselerinin yansımalarıdır. Bazı rüyalar, ilahî uyarı veya müjdelerin yansımalarıdır. Bazı rüyalar ise peygamberlerin melek/meleklerden ilahî mesajları, yani vahiy alma yollarıdır.

Rüyaların hakikat olduğuna dair muhataplarını ikna etmek için hem aklî hem de naklî birtakım kanıtlara başvuran İhvân, rüyaların gerçekliğini inkâr edenleri hakikati bilmemekle, dolayısıyla hakikate düşman olmakla suçlamaktadır. Onların bu tutumunun asıl nedenini, rüyaları, ilahî mesajları içeren vahyin iniş yollarından biri olduğuna dair inanç ve kanaatlerine bağlamak mümkündür. İhvân, temsili hikayeler yoluyla çeşitli rüyaları detaylı olarak tasvir etmektedir. Bu tasvirlerinde özellikle rüya gören kişinin uyanık haldeki durumu ile rüya halindeki durumunun birbiriyle uyuşmamasına dikkat çekmektedir. Örneğin uyanık haldeyken bedensel olarak yaşlı, hasta, çaresiz ve mutsuz olan biri, rüyasında kendisini genç, sağlıklı, her türlü imkana sahip mutlu biri olarak görebilmektedir. Bu durum, rüyaların bedenle değil nefisle alakalı olduğuna dair aklî bir kanıt olarak; Kur'ân'da bahsedilen Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve Hz. Muhammed'in gerçekleşen rüyalarına dair ayetler, ayrıca rüyaların vahyin iniş yollarından biri olduğuna dair bazı hadis rivayetleri de naklî kanıtlar olarak sunulmaktadır. Bu kanıtları ciddiye almayıp rüyaların hakikat olduklarını inkâr edenler, gerçeği anlamaktan aciz kişiler olarak suçlanmaktadır.

İhvân'ın rüyalarla ilgili bakış açısını, birçok yönüyle kendisinden sonraki Müslüman alim ve düşünürlerde de görebilmekteyiz. Örneğin İhvân'ın dillendirdiği sadık/doğru rüya görebilmek için nefsin kötülüklerden arınması ve güzel erdemlerle donanması gerektiğine dair görüşler, kendilerinden sonra yaşayan

İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Haldun tarafından da benzeri şekilde tekrarlanmaktadır. Bununla birlikte rüyaların bir kısmını günlük yaşamdaki meşgalelerin veya mesleklerin yansımasıyla ya da bedensel mizacı oluşturan sıvıların baskınlık durumuyla izah etme yaklaşımları, benzeri şekilde modern dönemde rüya yorumlarını merkeze alan psikanaliz kuramının temsilcisi olan Freud'da da görebilmekteyiz. Bu anlamda konuya ilgi duyan araştırmacılara İhvân'ın rüya kavramıyla ilgili bakış açılarını, modern dönemde rüya konularını ele alan ve konuya bilimsel yaklaşıma çalışan Batılı düşünürlerin görüşleriyle mukayeseli olarak ele almayı öneririz.

Yazar Katkı oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı : Çalışma, tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslan, R. (2017). *İhvân-ı Safâ ve hadis*. Araştırma Yayınları.
- Aydın, H. (2017). İslam felsefesinde rüya kuramı, işlevleri ve kimi sorunları. *OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, 23 (23), 165-178.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. Zeytinburnu Belediyesi.
- Çakmak, C. (2005). Herakleitos'ta uyku ve rüyalar-I. *İnsancıl Dergisi*, 4 (174), 1-7.
- Çelebi, İ. (2008). Rüya. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 306-309). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çığ, M. İ. (1966). *Sümerli ludingirra*. Kaynak Yayınları.
- el-Kindî, Y. b. İ. (2015). *Felsefi risâleler* (M. Kaya, Çev.). TYEK Başkanlığı.
- Fârâbî. (1995). *Ârâu ehli'l-medîneti'l-fâdiletî ve müdâdâtihâ*. Mektebetü'l-Hilâl.
- Freud, S. (1978). *Rüyalar ve yanlışlar psikolojisi* (A. Seden, Çev.). Altın Kitaplar Yayınları.
- Freud, S. (1996). *Düşlerin yorumu: C. I* (E. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları.
- Gazzâlî. (1989). *El-Munkuzu min-ad-dalâl* (H. Güngör, Çev.). MEB Yayınları.
- Gazzâlî. (2002). *İhyâu ulûmi'd-dîn: C. IV* (A. Serdaroğlu, Çev.). Bedir Yayınları.
- Günce, E. (2003). *Doğa bilimleri üzerine*. Morpa Kültür Yayınları.
- Güney, H. B. (2019). *Modern psikolojinin ve İslam düşünürlerinin rüya anlayışlarının karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi]. ÇOMÜ SBE.
- İbn Haldun. (2007). *Mukaddime: C. I* (S. Uludağ, Çev.; 5. bs). Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun. (2009). *Mukaddime: C. II* (S. Uludağ, Çev.; 6. bs). Dergâh Yayınları.

- İhvânü's-Şafâ. (1992a). er-risâletü'l-hâmiseti ve's-selâşîn: Fî'l-'akl ve'l-m'akûl. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. III* (ss. 231-248). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992b). er-risâletü'l-hamsîn: Fî keyfiyeti envâ'i's-siyâsâti ve kemiyetihâ. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. IV* (ss. 250-272). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992c). er-risâletü'l-'işrîn: Fî mâhiyyeti't-tabî'a. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. II* (ss. 132-149). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992d). er-risâletü'r-râbi'ati ve'l-erbe'in: Fî beyânî i'tikâdi İhvâni's-Şafâ ve mezhebî'r-rabbâniyyîn. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. IV* (ss. 14-40). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992e). er-risâletü's-sâbi'a: Fî 's-sanâi'i'l-'ilmiyyeti ve'l-ğaraği minhâ. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. I* (ss. 258-275). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992f). er-risâletü's-sâbi'ati ve'l-erbe'in: Fî mâhiyyeti'l-nâmûsi'l-ilâhî ve şerâiti'n-nübüvve. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. IV* (ss. 124-144). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992g). er-risâletü's-sâdiseti ve'l-erbe'in: Fî mâhiyyeti'l-îmân ve hişâli'l-mü'minîn. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. IV* (ss. 61-123). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992h). er-risâletü's-sâlise: el-mevsûmetu bi'l-ustrunûmyâ fî'l-'ilmi'n-nücûm ve terkîbi'l-eflâk. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. I* (ss. 114-157). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992i). er-risâletü's-sâliseti ve'l-'işrîn: Fî terkîbi'l-cesed. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. II* (ss. 378-395). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992j). er-risâletü's-sâliseti ve's-selâşîn: Fî'l-mebâdiyyi'l-'akliyye 'alâ re'yi İhvâni's-Şafâ. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. III* (ss. 199-211). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992k). er-risâletü's-sâniyyeti ve'l-erbe'in: Fî'l-ârâi ve'd-diyânâti fî'l-'ulûmi'n-nâmûsiyyeti'l-ilâhiyyeti ve's-şerî'a. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. III* (ss. 401-538). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992l). er-risâletü's-sâniyyeti ve'l-hamsîn: Fî mâhiteti's-sihr ve'l-'azâim ve'l-'ayn. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. IV* (ss. 283-469). Dâru'l-İslamiyye.
- İhvânü's-Şafâ. (1992m). er-risâletü's-selâşîn: Fî hâşiyeti'l-lezzâti ve hikmeti'l-hayâti ve'l-mevti ve mâhiyyetihâ. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. III* (ss. 52-83). Dâru'l-İslamiyye.

- İhvânü's-Şafâ. (1992n). er-risâletü't-tâsi'a: Fî beyâni'l-aḥlâḳ ve esbâbi ihtilâfihâ ve enva'i 'ilelihâ. İçinde *Resâilu İhvâni's-Şafâ: C. I* (ss. 296-389). Dâru'l-İslamiyye.
- Kızıleniş, G. (2020). İhvân-ı Safâ'da mizaç teorisi çerçevesinde huyların değişiminin imkanı. *Eskiyeşi*, 41, 515-540.
- Koyuncu, Z. (2019). Ahlât-ı erbaa/humoral patoloji teorisi ve divan şiirinde Hakkânî örneğinde işleniş. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 5 (10), 75-97.
- Osmanoğlu, Ö. (2017). Aristoteles'in rüya teorisi ve "rüyalar üzerine" adlı eserinin çevirisi. *Üsküdar Üniversitesi SBE Dergisi*, 3 (4), 139-172.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi: C. I*. TTK Basımevi.
- Reis, B. (2017). Gazâlî'ye göre bir bilgi kaynağı olarak marifet. *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 5 (9), 1-40.
- Tan, A. (2023). *Bir din felsefesi problemi olarak Gazali'de dinî tecrübe*. Gece Kitaplığı.
- Taş, N., & Dölek, H. (2017). X. yüzyılın bilimler akademisi: İhvân-ı Safâ teşkilatı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 271-286.
- Taş, N., & Dölek, H. (2023). İhvân-ı Safâ felsefesinde insanın mahiyeti ve nefis-beden ilişkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33 (1), 413-426.
- Yakar, R. K. (2021). *Klasik ve modern dönemde rüyalar: İbn Sînâ ve Sigmund Freud karşılaştırması* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üni. SBE.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Levh-i mahfûz. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (C. 27, s. 151). Türkiye Diyanet Vakfı.